

„Volt egy fölfedezésem is, Tormay Cécile-nek az Emberek a kövek között című kisregénye, amelyet a modern magyar irodalom egyik legszebb, legjobb könyvének tartok[...] az irodalmi modernizmus nem feltétlenül és nem minden esetben járt együtt baloldali vagy liberális világnézettel”

Bőségesen jutott időm írásra. Mislay Edit interjúja Grendel Lajossal. Új Szó, 2009. augusztus 24.
[...]

–Pécsi hónapjára visszatekintve mit könyvel el az emlékezetes élményei, felfedezései között?

– Itthon az utóbbi időben nem volt időm szépirodalmat olvasni, kivéve azokat, amelyekre a készülő irodalomtörténethez volt szükségem, mert még nem olvastam őket. Péccsett vettem jó pár könyvet is, és egyet-kettőt már ott elolvastam. Például Wass Albert Farkasverem című regényét. Wass Albert nem igazán a szívem csücske, de ez egy jó regény, szerintem a harmincas évek fontos magyar regényei közé tartozik. Volt egy fölfedezésem is, Tormay Cécile-nek az Emberek a kövek között című kisregénye, amelyet a modern magyar irodalom egyik legszebb, legjobb könyvének tartok. Valahol a dalmáciai tengerparton játszódik. Főszereplője egy falujában kiközösített, elüldözött parasztlány, aki beleszeret egy ott szolgálatot teljesítő, az Alföldről odakerült magyar vasutasfiúba. Egy balladisztikus szerelmi történet, nagyon jól van megírva. Mondhatnám, abban a korban egy úttörő jelentőségű lélektani regény lehetett.

–A mai kánonban azonban Tormay Cécile-nek nincs nagyon előkelő helye...

–Egyáltalán nincs. Röstellem, de én is csak most fedeztem fel. Amennyire azonban az irodalomtörténetekből ismerem, rendkívül ellentmondásos személyiség volt, akit aztán a kommunista irodalompolitika teljesen száműzött. Ezért is volt számomra szinte reveláció ez a regény, amely hallatlanul modern. Egyébként akkor figyeltem fel Tormay Cécile nevére, amikor az év elején kezembe került Schöpflin Aladár 1937-ben kiadott irodalomtörténete, amely a század első felének irodalmáról szól. Schöpflin, mint tudjuk, a Nyugat vezető irodalomkritikusa volt, és ő a legnagyobb elismerés hangján szolt Tormay Cécile regényeiről, a másik A régi ház című családregegye. És mivel Schöpflin számomra az egyik legmegbízhatóbb ítéző, kíváncsi lettem, hogy ha ez a világszemléletében, világnézetében, politikai nézeteiben egészen más világban élő irodalmár ennyi elismerő szót mond arról az írónőről, aki köszönőviszonyban sem volt a Nyugattal, akkor az nem lehet egy másodrangú író.

–Mivel most ön is irodalomtörténetet ír, felmerülhet a kérdés: elválasztható-e az író személye és a műve? Mi a helyzet akkor, ha a mű jó, az író személyes nézetei, világszemlélete azonban hagy maga után némi kívánnivalót?

–Ebben az irodalomtörténetben, amelyet írok, az írók életrajza nem foglalkoztatott, sem a világnézetük, sem az, hogy mennyi rossz fát tettek a tűzre és mikor, milyen eszme nevében. Az irodalmi mű érdekel, és nagyon is fontosnak tartom azt, hogy az író és a művét elválasszuk egymástól, amennyire ez lehetséges. Ilyen szempontból valóban vannak ellentmondásos személyiségek, nemcsak a magyar irodalomban, hanem akár Louis-Ferdinand Celine vagy Maurice Blanch-ot a franciában, és még akadnak egypáran. Mondjuk Knut Hamsun a norvégoknál. Solohovot sem lehet száműzni az orosz irodalomból, noha egy betonfejű bolsevik volt, mert a Csendes Don és az Emberi sors mégiscsak jelentős művek.

–Lesznek ebből a szempontból eltérések az eddigi magyar irodalomtörténetek és az öné között? Beválogatott olyan írókat, akik eddig nem igazán szerepeltek ilyen összefoglaló irodalomtörténeti munkákban?

–Nem sok, de lesznek ilyenek. Lesznek benne olyan szerzők is, akikkel vagy hosszú ideje egyáltalán nem foglalkozott az irodalomtörténet-írás, vagy csupán marginális jelenségként. De nagyjából az összkép mégiscsak olyan lesz, amilyennek más mai és tegnapi irodalomtörténetekből megismertük a 20. századi magyar irodalmat. Legfeljebb a hangsúlyok lesznek helyel-közzel mások.

–Mennyi van még hátra a könyvből?

–Az utolsó fejezetet dolgozom, és szeptemberben szeretném leadni. Egy jó harmincívés kézirat lesz, ami körülbelül hatszáz oldal. Izgalmas munka volt számomra és kaland is. Rengeteget

tanultam és olvastam közben, olyan műveket is, amelyeket máskülönben talán soha nem olvastam volna el, és olyan műveket, amelyeket nem ismertem, és egyáltalán nem bántam meg, hogy elolvastam őket.

–Mi a következő terve?

–Egy regényt szeretnék írni, de ez még mindig csak terv. Nem akarom elkiabálni.

Részlet: Grendel Lajos: A modern magyar irodalom története. Magyar líra és epika a 20. században. Kalligram, Pozsony, 2010.162-164.

„Tormay Cécile (1875-1937) Nem tartozott a Nyugat köréhez, mi több a húszas években alapítója a Nyugat konzervatív ellenpólusának szánt folyóiratnak, a Napkeletnek. Másfelől igazat kell adnunk Szerb Antalnak (maga is írt a Napkeletbe), aki többek között e szavakkal búcsúztatta a Nyugatban: „nyugatos volt a szó alapvető, a Nyugat-mozgalomtól független értelemben is.” (Szerb Antal: Tormay Cécile. Nyugat, 1937. 5.)

Tormay Cécile néhány, ma már joggal klasszikusnak tekinthető műve arra is példaként szolgálhat, hogy az irodalmi modernizmus nem feltétlenül és nem minden esetben járt együtt baloldali vagy liberális világnézettel. Hogy irodalmi művek pusztán világnézeti alapú értékelése-minősítése leegyszerűsítő lehet. Tormay Cécile antiszemita volt, a Horthy-rendszer feltétel nélküli híve, Mussolini csodálója. Ugyanakkor a 20. század egyik legkitűnőbb magyar belletristája, akinek jelentősebb műveit számos idegen nyelvre is lefordították.

Tormay Cécile műveit, akár csak számos más jobboldali vagy szélső jobboldali íróét, a kommunista irodalompolitika indexre tette, s számukra ebből a karanténból csak a rendszerváltás után nyílt mód a szabadulásra. Tormay Cécile azon kevés tiltott íróink közé tartozik, akinek a műveit ma újra széles körben olvassák. Igaz, nem mindegyiket a művészi kvalitásainak köszönhetően. Tormay Cécile ma is legnépszerűbb műve a Bujdosó könyv (1920-1921) című naplóregénye, melyben az író az első magyar köztársaság és a Tanácsköztársaság alatti, nem egyszer életveszély közeli hányattatásait beszéli el. A Bujdosó könyv minden történelmi-politikai elfogultsága, naivitása és szinte patológikus antiszemitizmusa ellenére megdöbbentő és nagy írói erudícióval megírt dokumentuma annak a magyar vörös terrornak, amely másodszor majd 1948 után telepszik rá, s nem csupán fél évre a magyar társadalomra.

A Tormay Cécile fő művének tartott A régi ház (1914) családregegy. Ennek modellje Európa-szerte a Buddenbrook-ház volt. Fénykor és hanyatlás – ez a minta ismétlődik a legtöbb családregegyben. Tormay Cécile regényében a pesti Ulwing-családé. A 20. században több kitűnő regény is született a világvárossá terebélyesedett Budapestről, az új európai metropolisz tündökléséről és nyomoráról, vegyes származású és etnikumú embertenyészetéről. A régi, a 19. századi Pest patriciusvilágáról magas színvonalon tulajdonképpen csak egy: A régi ház. Tormay Cécile regénye azonban, mint erre a már említett nekrológiájában Szerb Antal is rámutat, nem Thomas Mann regényének naturalista irányát követi. Tormay művészi szemlélete és stílusa lágyabb, érzelmesebb, impresszionisztikusabb a német íróénál. Továbbá A régi ház – s e tekintetben megint csak egyedülálló mű irodalmunkban -, a régi Magyarország német gyökerű polgárságának magyarrá válásáról, nyersebben fogalmazva, asszimilációjáról is szól. Arról, hogy „A dolog nem ment mindig fájdalom nélkül, a magyar nyelvvel jöttek a magyar életformák, s ezekhez már nehezebb volt felnőtteknek hasonlítani.” (Schöpflin Aladár: Asszimiláció és irodalom. Nyugat, 1939. 5.)

Ha A régi ház az író leg többet emlegetett műve, első regénye, az Emberek a kövek között (1911) talán a művészileg leghibátlanabb. Benne Tormay Cécile egy balladisztikus történetet beszél el. Egy szerelem születését, kiteljesedését, elmúlását, tragikus végkifejletét – a falujából kiközösített, elüldözött dalmáciai parasztlányét és az Alföldről az Adria mellé vezényelt, s ott magát idegennek érző magyar vasutas fiúét. A közös idegenség az, ami összehozza Jellát és Andrást, de ez végső soron kevésnek bizonyul ahhoz – legalábbis András számára –, hogy a kölcsönös vonzalomból életre szóló kapcsolat lehessen. Az Emberek a kövek között az egyik legjobb magyar lélektani regény, tele pompás impresszionista tájbrázolással, drámai ütközésekkel, a sűrű, tömör stílust már-már szétfeszítő szenvedéllyel.”